

Eräistä sivulauseattribuuteista

Sivulauseattribuutista on kieliopeissamme esimerkkinä relatiivilause.¹ Esim. *Pojat, jotka tuolla juoksevat, ovat koulun oppilaita* (Setälä). Muitakin sivulauseita käytetään attribuutin tapaan: *että*-lause esiintyy hyvin yleisesti substantiivin määräyksenä, samoin kysymyslause. Kirjaviin attribuutisuhteisimme ne tuovat ongelmallisen lisän: merkitystehtävältään ne eivät ole lähellä adjektiviattribuuttia kuten relatiivilause, mutta eivät myöskään ole verrattavissa ns. attributiiveihin. Näyttää siltä, että on kysymys attribuutisuhteesta, jonka kehittymiseen on ollut useita tekijöitä vaikuttamassa.

Kielenoppaassaan on professori E. A. Saarimaa ohimennen viitannut siihen, että *että*-lauseita käytetään attribuuttina (s. 202). Hänen mainitsemansa esimerkki edustaa melko tavallista virketyyppiä: *että*-lauseen pääsanana on verbaalisubstantiivi, jonka kantasanana on transitiiiverbi: *On toivoa, että asia päättyy onnellisesti*. Muunkinlainen abstraktisubstantiivi voi saada sivulauseattribuutin, esim. *Ja minua alkoi kiusata — — tietoisuus että hän oli jossakin lähellä* (Mikä Waltari). Useimmiten substantiivi on lauseen subjektina tai objektina, harvemmin adverbiaalina tai predikatiivina. Kun nähdäkseni ei ole tarpeen tarkastella virkkeitä *että*-lauseen pääsanana lauseasemaa silmällä pitäen, esitän esimerkit ko. substantiivin mukaan aakkosjärjestyksessä, kuitenkin niin että ensiksi mainittu tyyppi (*on toivoa että*) muodostaa oman ryhmänsä.

1. a. Mutta nyt Juhan silmät omituisesti pyrkivät tarkastamaan esikuntamiehiä, *hänessä herää ilkeä aavistus, että heidän rauhallisuutensa on teennäistä* (F. E. Sillanpää, *Hurskas kurjuus*, 5. painos, s. 270), Ja väepeli Sohju oli jo puhunut

¹ Setälä, Suomen kielen lauseoppi § 42, Airila, Suomenkielen lauseoppi § 18, Kettunen—Vaula, Suomen kielioppi § 253, Haila—Isoniemi, Suomen oppikirja § 229.

asiasta esimiehilleen ja saanut lupauksen, että loma järjestyy ensi tilassa (Pentti Haanpää, Yhdeksän miehen saappaat s. 104), *Ei ollut pelkoa, että Pekka antaisi kysymyksiäni johtaa harhaan* (Lauri Kettunen, Tieteen matkamiehenä s. 30), *Mutta kun saapuu tieto, että hänen vaimonsa on kuolemaisillaan, hän heltyy* (Martti Haavio, Kirjokansi s. 397), Hän katsoi vain sokean pitkän naisen jälkeen, eikä hänen silmissään ollut vihaa sen enempää kuin rakkauttakaan, *vain tyhjä tieto ettei ainakaan pitänyt sanoa mitään* (Eeva Joenpelto, Neito kulkee vetten päällä s. 85), *Junassa minua vaivasi tunne että olin koko ajan käyttäytynyt huonosti, väärin ja halpamaisesti* (Mika Waltari, Kuun maisema s. 144), *Uimahousut olivat omiaan korostamaan voimakasta tunnettani, etten enää ollut lapsi* (mts. 95), *Ehkä hänen mielensä täytti äkkiä tunne, että hän oli surullisen yksin, että ympäröivä maailma oli tavattoman outo ja vieras* (Haanpää, Nykyaikaa s. 31), Hän ei tuntenut siihen ammattiin mitään vetoa, mutta neljäskymmenen alkoi jo olla käsissä ja *tuli tunne, että jotakin on tehtävä* (Haanpää, Yhdeksän miehen saappaat s. 37), *Vähän lohdutusta tuotti isäntien vakuutus, että heitä kohdeltiin tyrmässä hyvin ja että he saivat rahallaan ostaa, mitä tarvitsivat* (I. K. Inha, Kalevalan laulumailla s. 126).

b. *Pitä huolta ettei nahkakasaa hajoteta taas, hän sanoi* (Joenpelto, mts. 27), *Mutta niinä hetkinä, jolloin Soro ei seisonut huipulla ja nähnyt maailman valtavaa muutosta ja tullut täyteen huolta, että hän jäisi osattomaksi siitä* (Haanpää, mts. 29), *Ruhtinas tervehti häntä kädestä ja lausui kopean isetietoisesti hänet tervetulleeksi ilmaisten ilonsa että sai tilaisuuden näin vapaasti, pakottomassa seurassa viettää illan yhdessä valtiomiehen kanssa, joka — —* (Waltari, Kuun maisema s. 190), *Toisaalta hän kuitenkin esittää mahdollisuuden, että runo varhemmin olisi sisältänyt jotakin sellaista, joka — — olisi hävinnyt* (Haavio, Kirjokansi s. 379), *Ja se oli merkki, että suutari hänen puolestaan sai anteeksi* (Inha, mts. 53), *Painettuani valon sammuksiin väikkyy mielessäni vielä hetken muistikuva että olin lähdessä aamulla kilpa-ajoihin Maison Lafitte'iin* (Waltari, mts. 214), *Hetkeksi astui Helmin verhottuihin silmiin kauhu, jokin salattu seikka ilmeni hänelle juuri siinä äitiä katsellessa, joku tiedon ripe että jotakin yhtä mieleöntä hänkin etsi* (Joenpelto, mts. 31), *Lamaannuttavana vuoti mieleeni varma tietoisuus, että hän oli juoksuttanut minua narrinaan koko illan tyhjän vuoksi* (Waltari, Fine van Brooklyn s. 91), *Minut valtasi kohmelopäivän yksinäisen illan haikea tietoisuus että olin vieras vieraassa maailmassa* (Waltari, Kuun maisema s. 230), *Mutta samalla hän oli omaksunut vakaumuksen, että työ palkitsee tekijänsä ja että siitä oli odotettavissa vaivannäköä vastaavia tuloksia* (Edwin Linkomies, Valvoja 1956, s. 203), Hän tunsii silloin kuinka hän oli hyvä lapsille, ja *mielen täytti varmuus, että nyt eläminen rupeaa sujumaan, semmoisen tapauksen pohjalta* (Sillanpää, Hurskas kurjuus s. 276).

Kaikissa 1. a-ryhmän virkkeissä *että*-lause on verbaalisubstantiivin määräyksenä. Kun substantiivien kantaverbit saivat *että*-lauseen objektikseen,

on aihetta kysyä, johtuuko sivulauseeseen esiintyminen attribuuttina yksinkertaisesti siitä, että lause tajutaan verbaalisubstantiivin objektiinluonteiseksi määräyukseksi. Tunnettua on, että verbaalisubstantiivit saavat attribuutteja, jotka merkitykseltään ovat lähellä adverbiaaleja, itse asiassa samoja määräyksiä kuin ne adverbiaalit, jotka olisivat verbaalisubstantiivien kantaverbien määräyksinä, esim. *Alkoholin vaikutus jälkeläisiin on tuhoisa* (ks. Kaarlo Nieminen, Huomioita suomen kielen sanaluokista, Vir. 1937, s. 273). Olisi siis kysymys jonkinlaisesta rinnakkaisilmioistä. Niin luonnolliselta kuin tuollainen päätelmä ensi näkemältä tuntuukin, sitä mielestäni on vaikea hyväksyä. Verbaalisubstantiivit eivät yleensä saa sellaisia objekti-attribuutteja, jotka olisivat verrattavissa esim. seuraavanlaisiin adverbiaali-attribuutteihin: *kaupungista paluu, matkalle lähtö, muutto maalle* ym. Juhani Aholta niitäkin on merkitty: *kaipaas hellyyttä, halu rakkautta, tunne vapautta*², mutta normaalikieleen kuuluvia ne eivät ole. Sellaisissa sanontatavoissa taas kuin *olla pappia kyydissä, hevosta kaupalla* ym. *pappia, hevosta* ovat sanallisten objekteja (ks. Nieminen, mts. 270), eivätkä *kyydissä, kaupalla* ym. noissa sanallitoissa ole substantiiveja, vaan adverbjeja. Siihen, ettei puheena olevaa attribuuttisuhdetta (*On toivoa, että asia päättyy onnellisesti*) ole selitettävä verbaalisubstantiivin kantasanaasta käsin, viittaa sekin, että myös ei-verbaalinen abstraktisubstantiivi saa samanlaisen sivulauseattribuutin (ks. esimerkkiryhmää 1 b). Selitystä on käsitykseni mukaan etsittävä toisaalta.

Otan vertailtavaksi muutamia lauseita, joissa jokin substantiivi osoittaa teonnimen ilmaiseman ajatuksen tai tunteen esineen: *Juhan tietoisuuteen ei koskaan kohonnut edes selvää epäilystä tästä hänen isyydestään* (Sillanpää, Hurskas kurjuus s. 155), — — *mutta koska tässä nyt on piakkoin toiveita paremmistakin työmaista* (mts. 115), *Eihän Lainan kyyyistä ollut suutarilla eikä muillakaan tietoa* (Sillanpää, Maan tasalta s. 41). Siis: *epäillä isyyttään, mutta: on epäily isyydestään; toivoa parempia työmaita, mutta: on toiveita paremmista työmaista*. Virittäjässä 1954 (s. 288—) kiinnitin huomion tuohon suhteeseen ja päättelin, että jälkimmäisessä ilmaisutavassa elativus objectivus on adverbiaali, joka paitsi verbiä määrää myös substantiivia. Samoin on elatiivin laita esim. seuraavassa lauseessa, jossa se on adjektiivijohtoisen abstraktisubstantiivin yhteydessä: *Piika antaa hänelle asianlaidasta varmuuden karun töykeällä lauseella* (Lauri Viljanen, Aleksis Kiven runomaailma s. 94). Determinatiivipronominin välityksellä myös *että*-lause esiintyy samassa asemassa. Esimerkkejä:

² »Ja taas tulee minulle tuo ääretön, sydäntä hiukaiseva *halu rakkautta* ja joka hermonnenässä kipua herättävä *kaipaas hellyyttä*.» (Niemisen mainitsema esimerkki, mts. 271) — »Hänet valtasi voimakas *tunne vapautta ja riippumattomuutta*.» (Saarimaan mainitsema, mts. 178). — Objektiivista genetiiviä käytettäessä tehostuu verbaalisubstantiivin substantiivin luonne, niin että sellaisia ilmauksia kuin *hellyyden kaipaus, vapauden tunne* ei tämän kertaisessa vertailussa tarvitse ottaa lukuun.

2. a. *Ei ole mitään epäilystä siitä, että teoksen henki on sodanvastainen* (V. A. Koskenniemi, »Rauhanpiippu», US 245/56), *Kummallakaan näistä hyvin nuorista ihmisistä ei ollut pienintäkään epäilystä siitä, ettei toinen olisi toista huomannut* (Sillanpää, Ihmiselon ihanuus ja kurjuus s. 76), *Ja sitten pelko siitä, ettei osaa oikein tehdä sitä mitä on tehtävä* (Sillanpää, Hurskas kurjuus s. 82), *On olemassa tietoja siitä, että runoa Virossa käytetään neitojen keinulauluna* (Haavio, Kirjokansi s. 392), — — *mutta ei ole varmaa todistetta siitä, että vianankarjalaisen yhtenäiseepoksen tapainen kertomus olisi ollut Suomen puolella tunnettu* (Setälä, Sammon arvoitus s. 71), *Runo sisältää täten ilmeisen todistuksen siitä, että suomalaisetkin — kuten skandinaavit — ovat liittyneet tässä mielessä arktisen šamaanikulttuurin piiriin* (Haavio, Väinämöinen s. 130), *Juhan mieleen sävähtää kauhistava tunne siitä, ettei hän enää voi palata entisilleen* (Sillanpää, mts. 272).

b. Myöhemmin asetettiin jokaiseen kylään tarkastusmiehiä, — — *joiden tehtävänä oli pitää huolta siitä, että vanhemmat ahkerasti käyttivät lapsiaan näissä kouluissa* (V. Tarkkiainen, Aleksis Kivi s. 27). *Mutta seuraavana päivänä hän tavatessaan iltamissa olleita kumminkin tunsii hienoista iloa siitä, että hänellä oli kaksikymmentä markkaa enemmän* (Sillanpää, Maan tasalta s. 70), *Nuo hätäiset hyväpäättökset olivat oireita siitä, että jotain nyt oli luisumassa jonnekin* (mts. 84), *Kyllä minä olen tiennyt tienäämisen ja viinan olen tiennyt, että se on voiton merkki: merkki siitä, että voitan ja hallitsen elämänpirun metkut* (mts. 166), *Satakuntalaisten maanviljelijäin jälkeläisenä hänellä oli verissään tietoisuus siitä, että ihminen ei menesty kuvitelmillä, vaan siikeällä ja uupumattomalla työllä* (Edwin Linkomies, Valvoja 1956, s. 203), *Hilta vilkui häntä niin kauan, että oli itse täydessä tulella, eikä kulunut kauan, ennenkuin hän sai varmuuden siitä, että Oskarkin todella oli hänen* (Sillanpää, Maan tasalta s. 72), *Riinan kuolinpäivänä ja sen jälkipäivinä tunsii Juha olonsa niin lempeän sopusointuiseksi, ettei ollut sen vertaista kokenut sitten kuin sinä yönä, jona hän pääsi varmuuteen siitä, että hän saa Riinan* (Sillanpää, Hurskas kurjuus s. 216).

Viittasin jo siihen, että noissa esimerkeissä *että*-lause käsitykseni mukaan on adverbialiaali, joka ilmaisee mistä on epäilystä, mistä pidetään huolta jne.³ Jos 1. esimerkkiryhmän virkkeitä tarkastetaan pitämällä vertailukohtana viimeksi mainittuja ja yritetään etsiä syytä *että*-lauseen erilaiseen asemaan, joudutaan pulaan. On vaikeaa osoittaa, miksi *että*-lause esim. seuraavan esimerkkiparin toisessa virkkeessä on attribuuttina, toisessa adverbialina: *Mutta kun saapuu tieto, että hänen vaimonsa on kuolemaisillaan*, hän heltyy (Haavio), vrt. *On olemassa tietoja siitä, että runoa Virossa käytetään neitojen keinu-*

³ Voidaan kyllä mainita myös sellaisia tapauksia, joissa *siitä* on attributiivina ja joissa siis *että*-lause liittyy substantiiviin, ei verbiin. Esim. *Kuvitelma siitä, että loveen langennut noita joutuu hauen suoleen, on hyvin tuttu Lapista*. (Haavio, Väinämöinen s. 145). — Kysymystä siitä, miten verbin ja substantiivin yhteisestä määräyksestä on tultu paikallissija-attribuuttiin, olen tarkastellut em. kirjoituksessani Vir. 1954, s. 291—.

lauluna (Haavio). Toinen esimerkkipari: *Ehkä hänen mielensä täytti äkkiä tunne, että hän oli surullisen yksin (Haanpää), vrt. Juhan mieleen sävähtää kauhistava tunne siitä, ettei hän enää voi palata entisilleen (Sillanpää)*. Determinatiivinen *siitä* olisi edellisessä yhtä hyvin paikallaan kuin jälkimmäisessä. Sen esiintyminen toisessa, mutta puuttuminen toisesta vaikuttaa sattumanvaraiselta. Mutta tuosta sattumanvaraisuudesta voitaneen tehdä se johtopäätös, että se merkityksen ero, joka noilla eri ilmaisutavoilla aikaisemmin oletettavasti on ollut, on jostakin syystä hämärtynyt.

Samanlaista horjuvaisuutta kuin *että*-lauseen on epäsuoran kysymyslauseen käytössä. Verrattakoon toisiinsa seuraavia esimerkkiryhmiä:

3. Tärkeitä asioita on nyt tulossa tänä Maarianpäivän yönä, *vaikkei Jussilla ole selvää aavistusta minkä suuntaisia ne ovat (Sillanpää, Hurskas kurjuus s. 275)*, Vastauksensa hän tosin osoitti kanslerille ja *lausui siinä aluksi epäilyksensä, oliko kuningas käsittänyt oikein hänen ajatuksensa (Pentti Renvall, US 227/56)*, *Niinikään on jätettävä toistaiseksi kysymys, miten lopulta koko päivänpäästöruno on sisällykseltään ja tarkoitukseltaan ymmärrettävä (Setälä, Sammon arvoitus s. 145)*, Kuningas arveli, ettei Horn ollut oma-aloitteisesti käynyt tekemään tyhjiksi hänen aikeitaan, ja *vaati sen vuoksi tietoa, kuka oli ryhtynyt vastustamaan häntä (Pentti Renvall, US 227/56)*.

4. Kuulumiset Unkarin järkyttävistä tapahtumista ovat kiirineet yli vapaan maailman, *eikä ole mitään epäilystä siitä, millaisin tuntein ne on otettu vastaan (Lauri Kettunen, US 274/56)*, *Hänellä ei vielä ollut selvää käsitystä siitä, mitä hänen tänä iltapäivänä oikeastaan pitäisi toimittaa (Sillanpää, mts. 101)*, Toisen tai toisen on siis täytynyt johtua toisestaan, *kysymys on vain siitä, kumpi on alkuperäisempi (Setälä, mts. 114)*, *Oli niin paljon tietoja siitä, kuinka bolshevikit olivat tehneet kirkoista teattereja (Haanpää, Yhdeksän miehen saappaat s. 93)*, *Olisi saatava puolueettomat ja luotettavat tiedot siitä, missä suhteessa kauppanne omat resurssit ovat yhteiskunnan sille asettamaan tehtävään (US 209/56)*.

Näyttää todennäköiseltä, että tarkasteltavana olevan ongelmallisen attribuut-tisuhteen syntymiseen on ollut vaikuttamassa kielen spontaanisesta kehityk-sestä riippumattomia tekijöitä. Omiin ilmaisutapoihin on oletettavasti kuitenkin kuulunut jokin lauseyhdistystyyppi, jossa *että*-lause tai kysymyslause on ollut sellaisessa tehtävässä, että attribuutisuhteen syntyminen käy ymmärrettäväksi. Kiinnitän seuraavassa huomion eräisiin lauseyhtymiin, joihin sisältyy referaatti.⁴

Palautan mieleen l b:n viimeisen esimerkin: — — ja mielen täytti varmuus, *että nyt eläminen rupeaa sujumaan — —*. Siinä Sillanpää on käyttänyt kansanomaista ilmaisua: *että* yhdistää kahta lausetta, joista jälkimmäinen

⁴ Referaatin käsitteestä, ks. Aarni Penttilä, Referaattista l. selosteesta. Vir. 1948 s. 48—.

toistaa kuvattavan henkilön mielessä liikkuvaa ajatusta. Lauseet ovat toisistaan riippumattomia ja rinnasteisia. Alkuaanhan *että* on adverbi; esim. *Hän sanoi että* on tarkoittanut suunnilleen samaa kuin nykykielen 'Hän sanoi n ä i n' (ks. Lauri Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I s. 68), joten oratio directan käyttö on luonnollista. Murteista muutamia esimerkkejä:

— — *niin se sano kuningas että: se lintu pittää soaha mistä hyväsä, makso mitä makso* (Salu Latvala, Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta s. 73), *Kolomannessa ol että: tätä tietä joka kulukoo, niin harmoo hukkalintu syöp hevosen* (mts. 73), *Sitte kirjotti kirjelapun, ja siinä kirjeessä ol että: annap pittee häetä, mutta ee vihkijäv vielä* (mts. 77), *Sille tul kumminnip paha miel, että: ee os pitännä lyvvä* (mts. 84), — — *ja niillä ol puhek keskenään, että siinä tienhoarassa pittää oottoot toesijaan ja sitte yhtä matkoo männään kottiin* (mts. 73), *Vanahimmat poejat ol oottamassa tienhoarassa ja ol tehty päätös että jos Junnu on soanna kultalinnun, niin tapetaan vel* (mts. 76), *Se anto toas koetteeks että soahaampa nähä* (mts. 79), *Vüjään piispalle sana, että siellä on semmonen mies kirkossa* (mts. 87).

Useimmat tähän ottamani esimerkit ovat sellaisia, joissa johtolause ei ole tavallista *sanoi*-tyyppiä, vaan ilmaisee jollakin muulla tavalla, joskus vain viittauksenomaisesti, että jonkun henkilön puhetta tai ajatuksenkulkua siteerataan. Merkittävää osaa näyttelee noissa tapauksissa *että*: juuri se antaa selvän viitteen siitä, että kertoja siirtyy referoimaan jonkun sanoja. Samanlainen on *että*-sanana tehtävä seuraavissa kirjallisuudesta otetuissa virkkeissä:

Matti ei malttanut hiihtää, *pisti päähän pelko, että, jos se pääsee siitä irti*, ja hän hyppäsi suksiltaan ja kahlasi vyötäisiään myöten lumessa aidannurkkaukseen (Aho, Rautatie, 15. painos, s. 78), *Mitäpä toinen sotamies voi muuta tarjota kuin huonoa lohdutusta, että kyllä tässä vielä asutaankin, jahka näiltä sotatoimilta joudutaan* (Haanpää, Yhdeksän miehen saappaat s. 170), *Mietelmien ja laskelmien tuloksena oli joskus epävarma myönnyttely, että olisihan sille voinut tuossakin ajassa melkoiset säästöt kertyä, yksinäiselle nikkarismiehelle, ahkeralle ja tarkalle miehelle, viinaan menemättömälle* (Kojon, Mikko Mustapää s. 80), *Äijien mieleen jäi kumminkin kytämään epäily, ettei asia siihen lopu, kun se kerran sai Taavetin nimikirjoituksen. Kyllä se joku akentti vaan oli. Saadaan nähdä, että Taavetti vielä joutuu pitemmältäkin siihen yhtiön keskinäisyyteen* (Sillanpää, Maan tasalta s. 198), *Siinä tuli pakosta mieleen äidin leikinlaskut vieraille: että Taavetti on laiska naisissa käymään, mutta kai hän sitten muistaa lähteä, kun minä tästä ensin lähden* (mts. 181).

Rinnastavana haluaisin pitää *että* sanaa myös seuraavissa tapauksissa, vaikkakin puheena olevan henkilön sanat tai ajatukset esitetään ns. epäsuoraa kerrontaa käyttäen.

Toeset tek valehtelijaks että: valehtelet, ee hyökään nähnyim mittään (Latvala, Pohjois-Savon murteesta, s. 72);

Mutta Ilmarinen huomaa asian, että Väinämöinen onkin hänet luvannut oman päänsä

päästimeksi, itsensä lunastimeksi (Setälä, Sammon arvoitus s. 45), Mikähän tässä niin riemastutti mieltä? Seikkailu tietysti — — Ja ihana säteilevä päivä — — pyhä kevät, tunto siitä, että oltiin suuressa luonnossa ja *ajatus, että juuri näillä kevätkeleillä oli ennenkin kuljettu samoilla asioilla siihen samaan maahan, johon matkamme piti* (Inha, mts. 6), Esko alkaa suomalaiseseen tapaan hakea riidanaihetta ja hänen kuohuviin aivoihinsa välähtääkin muisto, että *Antres on joskus kehunut räätälinammattia paremmaksi kuin suutarin* (Tarkiainen, Aleksis Kivi s. 212), Hän ojensi vielä Iisakille pitkän pätkän suutupakkaa ja meni tiehensä, *kuunneltuaan Vähäpuheisen ohjeet, että on sanottava äitiväelle hänen menneen parannusta etsimään* (Haanpää, Iisakki Vähäpuheinen s. 41), *Sen sijaan minussa lujittui varma päätös, etten missään tapauksessa menisi nukkumaan, ennen kuin näkisin Fine'in onnellisesti saapuvan kotiin ja menevän sisään* (Waltari, Fine van Brooklyn s. 132), *Vähän lohdutusta tuotti isäntien vakuutus, että heitä kohdeltiin tyrmässä hyvin ja että he saivat rahallaan ostaa, mitä tarvitsivat* (Inha, mts. 126), Ihan viime tingassa, kun kuulutuskirja jo oli ostettu, *antoi isäntä lopullisen vastauksensa: ettei hänellä ollut sopivaa töllinpaikkaa —»* ja ethän sinä nyt tällä kertaa uuteen tölliin pystyisikään — —» (Sillanpää, Hurskas kurjuus s. 155—).

Ei noissakaan tapauksissa *että*-sanalla ole varsinaista merkitystehtävää. Se voitaisiin huoletta jättää pois ajatuksen silti muuttumatta. Virkkeitä voidaan verrata esim. seuraavaan: *Sen sijaan Pyhän Kristoforoksen legendassa on kohta, missä Kristoforos antaa lupauksen: hän ei halua palvella muuta herraa kuin vahvinta ja mahlavinta* (Haavio, Kirjokansi s. 360). Huomautan, että esim. viimeksi mainittu Sillanpäältä otettu virke on perusluonteeltaan samanlainen; *ettei*-sanalla on siinä oma tyyliarvonsa (vrt. Penttilä, mts. 56), mutta lauseen suhdetta edellä olevaan se ei muuta. Sen seikan toteaminen, että isäntä antoi lopullisen vastauksensa, on itse kertomuksen kannalta katsoen samalla tasolla kuin maininta siitä, mitä vastaus sisälsi. Se, että Sillanpää jatkaa selostamista käyttäen suoran esityksen muotoa, on vain keino antaa kerronnalle kansanomaisen sävy. On tunnettua, että kansanihminen mielellään siirtyy kesken kertomustaan epäsuorasta esityksestä suoraan (ks. W. Havers, Handbuch der erklärenden Syntax s. 67—).

Tarkasteltavana olevan kysymyksen luonteesta johtuu, että tähän ottamisani esimerkeissä johtolause, joka ilmaisee kenen puhetta tai ajatusta selostetaan, on sikäli erikoislaatuinen, että ilmaistavan ajatuksen kannattajana on substantiivi: *ajatus, lohdutus, myönnyttely, pelko, varmuus, vastaus* ym. Samantapaiseen johtolauseeseen voi olla rinnastussuhteessa myös kysymyslause.

Esim. *Silti katson säikähtyneenä menneeseen kuin vaaralliseen kuuluun mielessä kaa-meaa ajatus: miten olisi voinut olla, ja tunnen järkevää tyydytystä siitä, että sortuvan tahdonlujuuteni ansiosta pääsin livahtamaan kaikesta kuin koira veräjältä* (Waltari, Fine van Brooklyn s. 23), — — *hän keskittyi siis kysymykseen:*

onko tiettyjen sankarirunojen esiintymistä laajojen eepillisten kokonaisuuksien puitteissa pidettävä alkuperäisenä, suhteellisesti varhaisena vai myöhäisenä ilmiönä? (Haavio, Kirjokansi s. 281), — — ja leikkimielessä tehtyyn kysymykseen, kuka kirkossa silloin saarnaa, tuli sama vastaus samoin elein (Kettunen, Tieteen matkamiehenä s. 115).

Pyrkiessäni selvittämään, miten *että*-lause on joutunut attribuutin tehtävään, kiinnitän vielä huomion yhteen virketyyppiin:

5. *Vanhaa Penjamia ihan puristaa se päälle tunkeva aavistus, että on sellaistaakin, jolle on annettava jotain arvoa* (Sillanpää, Hurskas kurjuus s. 19), *Ja vaikka hän taas lokakuussa 1861 saapui Helsinkiin siinä varmassa aikomuksessa, että ottaisi entistä lujemmin kiinni opinnoista, ei siitä kuitenkaan näkyvää jälkeä tullut* (Tarkiainen, Aleksis Kivi s. 117—), *Mieleeni välähti se ajatus, että ehkä olin sattunut noitten sala-peräisten metsäerakkojen tulille* (Inha, mts. 112), *Se ajatus, että suomalaiset kansanrunot kuuluivat suurempaan kokonaisuuteen, ei ollut uusi* (Setälä, mts. 38), *Siellä hän vasta teki sen vaisun havainnon, ettei hänellä ollut minkäänlaista päällysvaatetta mukanaan* (Sillanpää, Maan tasalta s. 211), *Monella oli se käsitys, että Anna Lepaa oli pitempi ja kenties kookkaampikin kuin Martti Hongisto* (Sillanpää, Ihmisen ihannuus ja kurjuus s. 102), *Haettuaan jotakin syötävää nukahti Juha siinä hurskaassa luulossa, että tästä nyt ilman muuta vaan oli uusi elämä alkava* (Sillanpää, Hurskas kurjuus s. 293), *Ja sillä rahalla oli semmoinen ominaisuus, ettei siitä tiennyt, mihin se joutui* (mts. 177), — — ja sitä päitsi oli sängyllä se tavallinen ominaisuus että se haisi (Joenpelto, mts. 47), *Asia voisi päättyä onnellisesti vain siinä tapauksessa, ettei häntä mitenkään ärsytettäisi* (Tarkiainen, mts. 211), *Humalansa takaa Juha nauttii siitä tiedosta, että nuo miehet eivät tule pirttiin, mutta Riina tulee* (Sillanpää, mts. 149—), *Sinne minua viehätti sekin saamani tieto, että siellä eli Martiskan poika Teppana, joka ehkä oli jäänyt edellisiltä kerääjiltä laulattamatta* (Inha, mts. 31), — — ja toisella puolella saatoimme panna tupakaksi ja levähtää siinä tiedossa, että pahimmasta oli päästy (mts. 6), *Annoin kyytimiehen ajaa kappaleen matkaa edellä siinä toivossa, että poroni juoksisi auliimmin perässä* (mts. 42), *Pistojärvestä lähdeittäessä olin ääneensä lausunut sen toivomuksen, että kerrankin saisi kulkea kovaa* (mts. 42), — — ja vasta nyt jymähtää mieleni pohjaan asti se totuus, etten enää saa uutta (Sillanpää, mts. 196), — — josta he päätyvät siihen lohdulliseen, vanhan virsikirjan sanojen mukaiseen tulokseen, ettei maalla ole »patsast» eikä napaa, vaan että sitä kuljettaa »virta vapaa» (Tarkiainen, mts. 194), *Luutnantti Jopperi sai sen vaikutelman, ettei hänen äitinsä oikein tiennyt, mitä hän täällä tekisi* (Haanpää, Yhdeksän miehen saappaat s. 43), *Se perustuu siihen järkähtämättömään vakaukukseen, että rikosta aina seuraa rangaistus* (Tarkiainen, mts. 208), *Hän oli jo puollittain päässyt siihen vakaumukseen, että tämä oli hyvä, tämä ero* (Haanpää, mts.

156), Ei jaksa, ei aina jaksa miettiä sitä hevosasiaakaan, mutta ei vielä juuri tahdo päästää täyteen tietoisuuteensa sitäkään varmuutta, ettei enää omaa hevosta saisi (Sillanpää, mts. 184), Tämän tilanteen outous ja Riinan uusi ilme kyllä nostattivat Juhan tajunnan pohjalle semmoisen varmuuden, ettei Riina enää tarvitse mitään lääkitystä (mts. 213).

Kaikissa noissa esimerkeissä *että*-lause on välillisesti attribuutin tehtävässä: adjektiiviattribuuttina oleva determinatiivipronomini tai -pronominaali viittaa *että*-lauseeseen. Missä määrin tuollainen *että*-lauseen käyttö perustuu omapohjaiseen kehitykseen, on vaikeata sanoa ilman erikoistutkimuksia. Todennäköiseltä kuitenkin tuntuu, että ko. lausetyyppi ainakin joltain osalta on asetettava vastaavan ruotsin kielestä tutun rakenteen yhteyteen. Huomattakoon seuraava virke, jonka N. Beckman mainitsee esimerkkinä attribuutivilauseesta: *Han uttalade den åsikten att ställningen borde uppgivas* (Svensk språklära s. 237). Pidän mahdollisena, että ruotsin vaikutuksesta determinatiivipronomini on päässyt laajentamaan alaansa ja tunkeutumaan mm. sellaisiin virkkeisiin, jotka olivat tyyppiä: johtolause + referaatti, mikä merkitsi rinnastussuhteen häviämistä.

Tulokseksi tarkastelustani saan, ettei *että*-lauseen kiintymistä substantiivin määräykseksi voida ymmärtää olettamatta determinatiivipronominin välitystä. Siihen, että determinatiivipronomini kuitenkin niin yleisesti puuttuu virkkeistä, joissa *että*-lause on välittömästi substantiivin jäljessä, täytyy olla omat syynsä. Ensinnäkin pidän mahdollisena, että *että*-lauseen alisteinen asema usein on vain näennäinen; kirjoittajan kielitajussa lause on rinnastussuhteessa edelliseen (huom. esim. seuraava: *joku salattu seikka ilmeni hänelle — —, joku tiedon ripe että jotakin yhtä mieleltöntä hänkin etsi*). Toisena huomioon otettavana seikkana on nähdäkseni pidettävä tietoista determinatiivipronominin hylkimistä, johon osaltaan lienee vaikuttanut vertailu relatiivilauseeseen.

Esimerkkinä determinatiivipronominin käytöstä relatiivilauseen yhteydessä Setälän lauseopissa on mm. seuraava virke: *Se mies, joka ei pidä sanaansa, ei ansaitse miehen nimeä*. Asianomaiseen kohtaan liittyy muistutus: Kun korrelaatilla ei ole painoa, niin determinatiivipronominia ei tavallisesti käytetä. Esim. *Käsitätkö asian, josta sinulle kerroin?* (§ 88) Näyttää siltä kuin olisi relatiivilauseen vaikutuksesta myös *että*-lauseeseen viittaavaa determinatiivipronominia ruvettu käsittämään vain painotussuhteista riippuvaksi siitä huolimatta, ettei tapauksia voida rinnastaa: edellisessä relatiivipronomini tai -adverbi viittaa substantiiviin, jälkimmäisessä ei itsessään ole mitään, mikä sitoisi sen päälauseeseen, mikä tekisi siitä nimenomaan attribuutin. Palautan mieleen aikaisemmin esittämäni esimerkin: *Toisaalta hän kuitenkin esittää mahdollisuuden, että runo varhemmin olisi sisältänyt jotakin sellaista — —* (Haavio). Pidän huultavana, että mikäli lukija tajuaa *että*-lauseen substansi-

tiivin määräykseksi, se tapahtuu ikäänkuin kiertoteitse: hänellä on muista yhteyksistä mielessä sanonta *sen mahdollisuuden että*.

Voidaan mainita muunkinlaisia esimerkkejä, jotka viittaavat siihen, että kirjailijamme vieroksuvat determinatiivipronominia. Huomattakoon, esim. seuraavat virkkeet, joissa *että*-lauseen adverbiaalinen asemaa ei ole osoitettu:

Mutta yhtä varma olin, että hänen tietään merkitsivät lohduttomat rauniot ja että kaikki vihreä ja elävä palaisi kuloksi hänen askeltensa jäljissä (Waltari, *Fine van Brooklyn* s. 139), *Hän oli varma että se johtui paikoista, huoneista, huonekaluista* (Joenpelto, mts. 312), *Ja tuosta maineesta hän oli hyvin tarkka, pyhäkkö ja kaikki mikä sitä koski oli hänelle sydämen asia ja hän oli ilmeisesti hyvin ylpeä että omalla tavallaan oli temppelin palveluksessa* (Waltari, *Sibylla* (suomennos) s. 65), *Näin pitkälle olin siis joutunut ja saatoin vain kiittää sallimusta, että silmäni olivat avautuneet ajoissa ja minulla vielä oli tilaisuus ponnahtaa kauhistuneena takaisin kuilun reunalta* (Waltari, *Fine van Brooklyn* s. 142). — *En ollut edes ehdottoman varma missä olin, ennen kuin avasin silmäni* (Waltari, *Kuun maisema* s. 214), *Matti Nokkanen ei oikein päässyt selville, että kumman rouvan serkku tahoi muu sukulainen hänen nyt piti olla* (Haanpää, *Yhdeksän miehen saappaat* s. 144), *Sitäpaitsi minusta yhä vain tuntuu, ettet sinä ole täysin selvillä, mitä sinun uusi uskontunnustuksesi vaatii* (Kojo, *Mikko Mustapää* s. 271—).

Epäilen, että useat niistä tapauksista, jotka olen esittänyt 1. ja 3. esimerkkiyhtymässä, saavat selityksensä siitä, että kirjoittaja tiivistääkseen sanontaansa on jättänyt adverbiaalinen olevan determinatiivipronominin pois. Mielestäni on vaikeaa muuten ymmärtää sellaisia virkkeitä kuin esim. *On toivoo, että asia päättyy onnellisesti, Kuningas* — — *vaatii sen vuoksi tietoa, kuka oli ryhtynyt vastustamaan häntä*. Sivulauseen adverbiaalinen luonne voi nähdäkseni silti olla lukijan tajuttavissa. Näin on luullakseni laita esim. seuraavissa: *Pidä huolta ettei nahkakasia hajoteta taas* (Joenpelto), — — *ilmaisten ilonsa että sai tilaisuuden näin — — viettää illan* — — (Waltari).⁵

Alussa esittämäni esimerkistö osoittautuu hyvin heterogeeniseksi siitä huolimatta, että virkkeitä yhdistää se muodollinen seikka, että niissä *että*-lause näköjään on substantiivinen määräyksenä.

EVA LINDÉN

⁵ On ehkä syytä huomauttaa ruotsin kielessä esiintyvistä sukulaisilmiöistä. Erik Wellander mainitsee, että vieraiden kielten vaikutuksesta esiintyy pyrkimystä välttää preposition käyttöä *att*-lauseen yhteydessä, esim. *Däri ligger orsaken att hittills alla försök misslyckats* (skriv till att). — *Jag är smärtsamt berörd att tavlan icke håller vad skissen lovade* (skriv av att) (Riktig svenska s. 310). Suomessa näyttää kehitys vieneen tässä suhteessa pitemmälle. Mainittakoon, että Mika Waltari Pär Lagerkvistin Sibyllan-nimisen teoksen suomennoksessa liittää *että*-lauseen suoraan substantiiviin sellaisissa tapauksissa, joissa Lagerkvist käyttää attribuuttina olevan *att*-lauseen yhteydessä prepositiota ja jossa siis odottaisi tapaavansa *se*-pronominin sijamuodon sen vastineena, esim. *Självi hade han haft en obestämd känsla av att det inte var riktigt som vanligt, som det skulle denna gång* (s. 94), vrt. *Hänellä itsellään oli ollut epämääräinen tunne ettei kaikki tällä kertaa ollut aivan kuin tavallisesti, kuin olisi pitänyt* (s. 82).

Über einige Nebensatztypen der finnischen Sprache

Die Verfasserin macht auf solche Fälle aufmerksam, in denen ein Satz mit *että* 'dass' wie ein Attribut gebraucht wird (s. Beisp. 1), und versucht klarzustellen, wie ein solches Attributverhältnis zu verstehen wäre. Der Vergleich mit Sätzen anderen Typs (s. Beisp. 2) zeigt, dass die Praxis insofern schwankt, als in sachlich gleichen Fällen der *että*-Satz bald Attribut, bald Adverbial ist. Eine ebensolche Zwiespältigkeit besteht im Gebrauch der Fragesätze (s. Beisp. 3 und 4). Der Satztyp, in dem der Elativ des Determinativpronomens *se* 'der, die, das; dieser, diese, dieses' die Funktion des *että*-Satzes oder des Fragesatzes anzeigt, entspricht der Erwartung, denn der Elativ erscheint auch in andersartigen Fällen, um den Gegenstand des von einem abstrakten Substantiv ausgedrückten Gedankens oder Gefühls anzuzeigen, vgl. *on tietä siitä, että* — —; *on tietä asiasta* 'man hat Kenntnis davon, dass — —; man hat Kenntnis von der Sache'.

Die Verfasserin betrachtet es als wahrscheinlich, dass zur Entstehung des in Rede stehenden Attributverhältnisses Faktoren beigetragen haben, die von der spontanen Entwicklung der Sprache unabhängig waren. In einem solchen Satzverbindungstyp, der ein Referat enthielt und dessen Sätze einander beigeordnet waren, dürfte unter dem Einfluss der schwedischen Sprache eine Veränderung in dem Verhältnis zwischen den Sätzen eingetreten sein. Die Verfasserin weist auf den Satztyp hin, in dem der

että-Satz durch ein Determinativpronomen mit einem Substantiv verbunden ist (s. Beisp. 5), und bringt ihn in Zusammenhang mit einer aus dem Schwedischen bekannten Struktur. Da die Verfasserin zu dem Ergebnis gelangt, dass man die Festigung eines *että*-Satzes als Bestimmung zu einem Substantiv nicht verstehen kann, ohne die Vermittlung eines Determinativpronomens anzunehmen, bleibt noch zu erklären, woher es rührt, dass dieses Pronomen doch so häufig in den Sätzen fehlt, in denen der *että*-Satz unmittelbar auf das Subjekt folgt. Man kann nach der Auffassung der Verfasserin nicht auf sämtliche Fälle die gleiche Erklärung anwenden. Das Beispielmateriale ist heterogen: In vielen Sätzen dürfte die untergeordnete Stellung des *että*-Satzes nur scheinbar sein, während er nach dem Sprachgefühl der Verfasserin sich in einem beigeordneten Verhältnis zum vorhergehenden Satz befindet. In anderen dagegen dürfte teils unter dem Einfluss der Relativsätze, teils aus Stilgründen das als Adjektivattribut oder Adverbial fungierende Determinativpronomen weggelassen worden sein: (*se*) *mahdollisuus, että* — —; *tieto (sistä), että* — — 'die Möglichkeit, das — —; die Nachricht (davon), dass — —'. Dass die Schriftsteller das Determinativpronomen meiden, dafür gibt es noch andere Beispiele als die in dem Aufsatz behandelten. Als Adverbial stehende *että*-Sätze — ebenso Fragesätze — kommen in der heutigen Literatur oft losgelöst vor.

EVA LINDÉN